

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.1

DOI 10.32755/sjlaw.2020.02.028

Ніщимна С. О.,

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0001-7424-7688;

Зливко С. В.,

доктор юридичних наук, професор кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-2732-3144;

Сикал М. М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0003-0334-4047

СПОЖИВЧІ ТОВАРИСТВА ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВА ФОРМА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

У статті визначено статус споживчого товариства як однієї з організаційно-правових форм юридичних осіб, що є й однією з організаційно-правових форм активізації участі громадян у господарюванні та задоволенні їх власних потреб.

Проаналізовано норми Цивільного та Господарського кодексів України, Законів України «Про кооперацію» та «Про споживчу кооперацію», відповідно до яких споживчим товариством визнається самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану.

Ключові слова: *кооператив, споживче товариство, ознаки споживчих товариств.*

Постановка проблеми. З прийняттям 28 червня 1996 року Конституції України в нашій державі на законодавчому рівні відбулося закріплення положення, відповідно до якого суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах економічної багатості

манітності (стаття 15) [1], що стало правовою основою для діяльності різних організаційно-правових форм юридичних осіб.

За сучасних умов особливо зростає роль споживчих товариств, які покликані забезпечувати економічний та соціальний добробут громадян. Із встановленням у нашій державі демократичного режиму відбувається реформування законодавства, що регулює діяльність юридичних осіб. Тому постає завдання дослідження та вдосконалення поняття та правового статусу споживчих товариств, усунення упередженості щодо них з боку громадян, яка була спричинена соціалістичним режимом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення цієї проблеми прослідковується насамперед у працях таких учених, як М. В. Аліман, С. Г. Бабенко, Т. Г. Васильців, В. І. Вахитов, В. М. Геєць, С. Д. Гелей, В. В. Гончаренко, А. В. Зеліско, В. В. Зіновчук, А. В. Меркулов, Н. Г. Міценко, Ю. М. Меншикова, Н. В. Мокерова, О. О. Нестуля, Г. П. Скляр, В. І. Тереховська, Ю. В. Тимченко та інші.

Метою статті є визначення проблем правового статусу споживчих товариств та їх місця у системі юридичних осіб.

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про споживчу кооперацію» у ч. 1 статті 5 встановлює, що первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство – самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану [2]. Виходячи з викладеної норми Закону можна виділити такі ознаки споживчого товариства:

- це організація (самостійна та демократична);
- добровільними членами такої організації можуть бути громадяни, які об'єднуються за місцем роботи чи проживання;
- об'єднання громадян здійснюється для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного та соціального стану.

Перелічені в понятті ознаки не можуть бути спеціальними ознаками споживчих товариств, які дають підстави для виділення їх як окремого виду юридичної особи.

По-перше, така ознака, як самостійність організації, характерна для будь-якої юридичної особи, оскільки остання є самостійним суб'єктом правовідносин, а щодо ознаки «демократичності організації», то, напевно чи критерій демократичності та недемократичності можна застосовувати до правової характеристики юридичної особи.

По-друге, відповідно до статті 100 Цивільного кодексу України право участі в товаристві є особистим немайновим правом, а звідси участь у будь-якій юридичній особі – це право фізичної особи, а отже, і членство у товариствах є завжди добровільним [3].

По-третє, вказівка на можливість здійснення господарської діяльності у споживчому товаристві є помилковою, оскільки члени товариства «спільно не господарюють», тому що цю діяльність здійснює безпосередньо юридична особа. Такий висновок можна зробити, враховуючи частину 2 статті 55 Господарського кодексу України, відповідно до якої господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання (юридичні особи, їх відокремлені підрозділи, фізичні особи, зареєстровані як підприємці) [4].

По-четверте, поліпшення економічного і соціального стану учасників може бути метою будь-якого підприємницького товариства, яка досягається шляхом отримання прибутку та його розподілу між учасниками [4].

Отже, розглянуті ознаки споживчого товариства, визначені статтею 5 Закону України «Про споживчу кооперацію», не дають змоги виділити ті ознаки, які властиві лише для споживчих товариств.

Закон України «Про кооперацію» відносить споживчі товариства до видів кооперативу та визначає їх у статті 2 як кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів [5].

Таке визначення споживчого товариства містить ознаки, відмінні від тих, що передбачені Законом України «Про спожи-

вчу кооперацію». Закон «Про кооперацію» надає право бути членами споживчих кооперативів (товариств) не тільки фізичним особам, але і юридичним особам; характеризує споживчі (товариства) кооперативи через перелік видів діяльності, які може здійснювати товариство (торговельне обслуговування, заготівля сільськогосподарської продукції, сировини, виробництво продукції та надання послуг іншим особам). Але такими видами діяльності можуть займатися не тільки споживчі товариства, але й інші юридичні особи. Дещо по-іншому у Законі «Про кооперацію» сформульована мета споживчого товариства (кооперативу), якою відповідно до Закону України «Про кооперацію» є задоволення споживчих потреб його членів, хоча вона дещо й збігається з метою споживчого товариства, що визначена у Законі «Про споживчу кооперацію» як поліпшення економічного та соціального стану членів товариства. Відсутність специфічних ознак споживчого товариства (кооперативу) в понятті, яке міститься в Законі України «Про кооперацію», дає підставу для висновку, що цей нормативно-правовий акт лише виділяє такий вид кооперативів, як споживчі товариства, не встановлюючи їх спеціальних ознак, які дають підставу виділяти їх в окрему організаційно-правову форму.

Визначення споживчого товариства закріплене також Господарським кодексом України [4] у статті 111, де споживче товариство це – самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні. Як видно, поняття споживчого товариства визначається через поняття «самоврядна організація».

Що стосується терміна «самоврядна», то він має значення, яке тотожне поняттю «самоуправління». «Самоврядна» означає та, яка самостійно вирішує питання внутрішнього управління [6, с. 128]. Термін самоврядна організація застосовується в багатьох законодавчих актах у різних значеннях. Тому така ознака, як самоврядність споживчих товариств, є родовою, та не може слугувати відмінною ознакою споживчих товариств від

інших юридичних осіб. Не є спеціальною ознакою й добровільність членства. Викликає критику виділення в дефініції споживчого товариства такої неправової ознаки, як «взаємодопомога» під час здійснення господарської діяльності, оскільки це є поняття суто соціальне і не може бути покладене в основу визначення правового поняття тієї чи іншої юридичної особи. Інакше формулюється мета споживчого товариства – колективне організоване забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. «Колективне організоване» забезпечення мети діяльності не може закріплюватись як ознака споживчого товариства, адже виконання мети товариства здійснює не колектив, а юридична особа, що є учасником цивільно-правових відносин. Забезпечення ж економічних і соціальних інтересів може бути метою не лише споживчих товариств, а й будь-яких інших підприємницьких товариств, зокрема господарських товариств.

Отже, вищенаведені нормативно-правові акти дають різні ознаки споживчих товариств, і визначити, які ж саме з перелічених ознак є правильними, важко. Можна лише сказати, аналізуючи ці нормативно-правові акти, що передбачені чинним законодавством ознаки споживчих товариств не носять цивільно-правовий характер. Така ситуація стала наслідком того, що принципи правового регулювання системи споживчих товариств, сформовані за часів існування СРСР, нині майже не змінилися. Усі визначення споживчих товариств, закріплені в чинних нормативно-правових актах, дано через ті їх ознаки, що були характерними для системи споживчої кооперації в СРСР, і які абсолютно не відповідають сучасним фактичним умовам функціонування споживчих товариств як учасників цивільно-правових відносин. Саме тому виникає необхідність розроблення нової правової моделі споживчих товариств, конструкція якої буде враховувати сучасні тенденції розвитку законодавства європейських країн.

У зв'язку з цим можна сформулювати перелік цивільно-правових ознак споживчих кооперативних товариств, які відрізнятимуть їх від будь-яких інших товариств, а саме: непідприємницький правовий статус споживчого товариства; сукупність майнових прав членів товариства; об'єкти права власності чле-

нів товариства; відповідальність членів товариства за зобов'язаннями споживчого товариства. Ці ознаки дають змогу виділити споживчі товариства в окрему організаційно-правову форми непідприємницьких товариств.

Цивільний кодекс України у статті 86 поділяє юридичні особи залежно від порядку їх створення на юридичні особи приватного права та публічного права. Юридичні особи приватного права створюються за ініціативою приватних осіб (як фізичних, так і юридичних) та поділяються статтею 83 Цивільного кодексу України на підприємницькі та непідприємницькі товариства. Саме до останніх цей кодифікований акт відносить споживчі товариства (стаття 86 Цивільного кодексу України). Як вид непідприємницького товариства споживче товариство відповідно до положень Цивільного кодексу України не має на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками.

Нормативно-правові акти, які покликані врегульовувати особливості правового статусу споживчих товариств як виду непідприємницьких товариств, тобто Закон України «Про кооперацію» та Закон України «Про споживчу кооперацію», не враховують положення Цивільного кодексу України щодо розподілу товариств на підприємницькі та непідприємницькі, а в деяких статтях навіть суперечать йому. Зокрема, Закон України «Про кооперацію» надає право учасникам усіх кооперативів незалежно від їх виду отримувати частину прибутку, одержаного в результаті діяльності товариств, хоча стаття 23 цього Закону встановлює: виробничі кооперативи провадять господарську діяльність з метою одержання прибутку. Інші кооперативи надають послуги своїм членам, не маючи на меті одержання прибутку [7, с. 134].

Закон України «Про споживчу кооперацію» у статті 6 зазначає, що член споживчого товариства має право одержувати частину прибутку, що розподіляється за результатами господарської діяльності між членами споживчого товариства відповідно до їх пайового внеску. Проте споживчі товариства відповідно до норм Цивільного кодексу України не повинні розподіляти отриманий прибуток між учасниками. Невідповідність норм нашого законодавства приводить до неоднозначнос-

ті щодо визначення характеру діяльності споживчих товариств, тоді як тлумачення неприбуткового характеру споживчих товариств є надзвичайно важливим, оскільки забезпечує збереження унікального виду кооперативного утворення, яке має на меті підвищити життєвий рівень громадян та забезпечити реальну демократичність нашого суспільства.

В основу розподілу товариств на підприємницькі та на непідприємницькі закладена мета отримання прибутку та можливість розподілу цього прибутку між учасниками товариства. Але на практиці доволі важко визначити, коли отримання прибутку є основною метою, а коли засобом досягнення основної мети. Тому розмежувати ці види товариств можна за можливістю вільного розподілу прибутку між учасниками товариства.

Стаття 86 Цивільного кодексу України надає можливість непідприємницьким товариствам здійснювати підприємницьку діяльність і отримувати прибуток у передбачених законом випадках, проте аналіз статті 85 Цивільного кодексу України свідчить, вони не можуть вільно розподіляти прибуток між своїми учасниками.

Стаття 86 Цивільного кодексу України вказує, що споживчі товариства належать саме до непідприємницьких товариств, обґрунтуванням чого є те, що споживче товариство здійснює некомерційну господарську діяльність, а не підприємницьку. Відповідно до статті 42 Господарського кодексу України підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. Метою ж споживчого товариства є збільшення доходів для поліпшення добробуту своїх членів, зменшення їх видатків на споживання, що відображає собою неприбуткову природу діяльності цих кооперативних утворень.

Споживче товариство має особливий статус. Воно є неприбутковою організацією, що створена для взаємної допомоги членів-клієнтів. Проте отримання доходу, частина якого фактично є прибутком, не може бути класифікаційною ознакою, що визначає належність цієї організації до прибуткових організацій.

цій. Він зауважує, що лише кінцева мета організації визначає, чи є вона орієнтованою на отримання прибутку, чи має зовсім інші наміри, а прибуток є лише засобом здійснення цих намірів.

Інший теоретик О. Чаянов стверджував: «Кооператив буде надзвичайно корисним, якщо він навіть не буде приносити жодного чистого прибутку як підприємство, але зате збільшить доходи своїх членів. І навпаки, кооператив буде шкідливим, якщо, наприклад, він дає 10 тисяч прибутку, але завдяки його невмілому веденню селяни недоодержать 40 тисяч свого трудового доходу. Успіх кооперації вимірюється зростанням доходів її членів, а не прибутками самого кооперативу, є дохід його членів і більше нічого» [7, с. 135].

Проте, як зауважує В.І. Семчик, «неприбутковість» термін не тотожний терміну «безприбутковість» [8]. А відсутність у споживчого товариства будь-якого прибутку від здійснення ним некомерційної господарської діяльності призведе до того, що таке товариство не витримає конкуренції з суб'єктами підприємницької діяльності.

Кучеренко І. М., характеризуючи таку організаційно-правову форму товариств, як невідприємницькі кооперативи, до яких відносяться і споживчі товариства, виділяє такі істотні ознаки такої організаційно-правової форми: члени таких кооперативних товариств є власниками паю в пайовому фонді і несуть повну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу. Наведені ознаки є саме тими цивільно-правовими характеристиками, що відображають особливості правового статусу невідприємницьких кооперативів загалом [9, с. 52].

Виділяючи таку організаційно-правову форму, як споживче товариство, треба визначити ті ознаки, що є характерні тільки для споживчих товариств. До істотних ознак організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права вчені відносять: об'єкти права власності учасників юридичної особи або майнові права засновників юридичної особи; ступінь відповідальності учасників за зобов'язаннями юридичної особи.

Ознакою, що визначає організаційно-правову форму споживчих кооперативних товариств, є об'єкти права власності їх членів. Ця ознака Законом України «Про споживчу кооперацію»

визначена неналежним чином, адже відповідно до пункту 1 статті 9 Закону об'єктом права власності членів споживчого товариства є частка в його майні. Таке визначення об'єктів права власності слід оцінити критично з огляду на те, що суб'єктом права власності виступають не члени товариства, а безпосередньо споживче товариство. Все майно, внесене пайовиками, належить тільки споживчому товариству. Тому об'єктом права власності членів споживчого товариства є пай. Стаття 2 Закону України «Про кооперацію» визначає пай як майновий поворотний внесок члена кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, в тому числі грошей, майнових прав, а також земельної ділянки [5].

Згідно з положеннями Програми завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України (Укоопспілки) від 19 грудня 2000 року власник паю має право розпорядитися ним (продавати, дарувати передавати у спадщину) [10].

Однією з ознак споживчого кооперативного товариства, що носить цивілістичний характер, є відповідальність його членів.

Частина 3 статті 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» встановлює, що члени товариства несуть відповідальність за зобов'язаннями споживчого товариства в межах пайового внеску членів товариства. Стаття 27 Закону України «Про кооперацію» встановлює відповідальність членів кооперативу за його зобов'язаннями в межах внесеного ними паю, якщо інше не передбачено статутом кооперативу чи законом.

Висновки. Розглянуті цивілістичні ознаки споживчих кооперативних товариств, а саме: непідприємницький правовий статус; пай як об'єкт права власності; майнові права членів споживчого товариства на пай; відповідальність членів споживчого товариства в межах вартості паю, визначають їх як окрему організаційно-правову форму непідприємницьких кооперативних товариств.

Тому можна запропонувати таке визначення споживчого кооперативного товариства як непідприємницького кооперативного товариства, члени якого мають право власності на пай, розмір якого визначається як сукупність пайових та додаткових

внесків, несуть відповідальність у межах вартості паю та мають право отримувати прибуток у межах, встановлених законом.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 28.10.2020).

2. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10.04.1992 р. № 2265. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (дата звернення: 28.10.2020).

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.10.2020).

4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 28.10.2020).

5. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (дата звернення: 28.10.2020).

6. Апотій В. В., Міщук І. Організація торгівлі. Київ, 2005. 150 с.

7. Зеліско А. В. Споживчі товариства як вид непідприємницьких товариств. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2005. № 4 (16). С. 132–136.

8. Кооперативне право: підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищ. навч. закладів і фак. / за ред. чл.-кор. НАН України В.І. Семчика. Київ, 1998. 366 с.

9. Кучеренко І. М. Місце споживчих товариств у системі непідприємницьких кооперативів. *Часопис Хмельницького університету управління та права «Університетські наукові записки»*. 2005. № 3. С. 52–59.

10. Програма завершення розмежування і закріплення власності в споживчій кооперації України (Укоопспілки): затверджено постановою XVIII (позачергового) з'їзду споживчої кооперації України 19.12.2000 р. зі змінами і доповн., затверд. IV зборами Ради Укоопспілки XIX скликання 24.01.2007 р. *Нормативні акти Укоопспілки: у 2 т.* Т. 1. Київ: Комп'ютерпрес, 2008. С. 209–283.

Nishchymna S., Zlyvko S., Sykal M.

CONSUMER PARTNERSHIPS AS ORGANIZATIONAL AND LEGAL FORM OF A JURIDICAL ENTITY

The status of a consumer partnership as one of organizational and legal forms of juridical entities, that is also one of organizational and legal forms of citizens'

more active participation in state-management and their personal needs satisfaction is determined in the article.

The norms of the Civil Code and the State Code of Ukraine, the Law of Ukraine “On Cooperation” and the “On Consumer Cooperation” are analyzed. According to the mentioned documents an independent, democratic citizens’ organization who unite in order to conduct common management for the sake of improving their economic and social status on the basis of voluntary partnership and mutual support are considered to be a consumer partnership.

The above mentioned regulatory legal acts provide for different features of consumer partnerships. The features of consumer partnerships provided by current legislation are not civil and legal in their nature. Such a situation has become a legacy of the fact that the principles of legal regulation of the system of consumer partnerships, formed in the USSR, has not almost been changed yet. The very fact is that there is a need to develop a new legal model of consumer partnerships, which structure will take into account modern tendencies of the development of European legislation.

It’s possible to formulate a list of civil and legal features of consumer cooperative partnerships that will distinguish them among any other partnerships. Namely they are: non-entrepreneurial legal status of consumer partnership; sufficiency of the main rights of the members of a partnership; subjects of property right of the members of a partnership; responsibility of the members of a partnership for obligations of a consumer partnership. All these features allow us to distinguish consumer partnerships as a separate organizational and legal form of non-entrepreneurial partnerships.

The following definition of a consumer cooperative partnership can be proposed: it is a non-entrepreneurial cooperative partnership which members have a right for a concern. The size of this concern is determined as a set of unit and additional contributions. The members are liable within the value of the unit and are entitled to profit within the limits determined by law.

Key words: *cooperative, consumer partnership, features of consumer partnerships.*

References

1. Constitution of Ukraine (1996), Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (accessed: 28.10.2020).
2. Ukraine (1992), On Consumer Cooperation: Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (accessed: 28.10.2020).
3. Ukraine (2003), Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed: 28.10.2020).

4. Ukraine (2003), Economic Code of Ukraine: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (accessed: 28.10.2020).

5. Ukraine (2003), On Cooperation: Law of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр> (accessed: 28.10.2020).

6. Apotii, V. and Mishchuk, I. (2005), Trade Organization, Kyiv.

7. Zelisko, A. V. (2005), "Consumer partnerships as a kind of a non-entrepreneurial partnerships", *Journal of Khmelnytskyi University of Management and Law "University Scientific Notes"*, No 4 (16), pp. 132–136.

8. Semchyk, V. I. (1998), Cooperative Law. Textbook for cooperatives, agricultural, economics, law higher educational establishments and faculties, Kyiv.

9. Kucherenko, I. M. (2005), "Place of consumer partnerships in the system of non-entrepreneurial cooperatives", *Journal of Khmelnytskyi University of Management and Law "University Scientific Notes"*, No 3, pp. 52–59.

10. Ukraine (2000), "The program of completing demarcation and consolidation of property in consumer cooperation of Ukraine (UOOO)", *Legislative acts of UOOO*, In 2 volumes, Kyiv, Vol. 1, pp. 209–283.